

De Koepelkerk te Berlikum

Dorp

Berlikum is een streekdorp. Het is ontstaan uit twee terpnederzettingen op een kwelderwal in het oorspronkelijke slenkengebied van Noordwest Friesland. Deze terpen waren al voor de jaartelling bewoond. In de 14de eeuw werd de noordoostelijke kern Tutynghim genoemd en de zuidwestelijke Berlichem. De kernen waren door een dijk met elkaar verbonden en groeiden in de loop der tijd aan elkaar tot één dorp. Tutynghim, later verbasterd tot 't Uytkom of Uitgang en Uitgong, ging op in het zuidwestelijke dorp, dat uiteindelijk de naam

Berlikum kreeg. Zijn langgerekte vorm heeft Berlikum dus te danken aan het aaneengroeien van de beide oorspronkelijke nederzettingen. Berlikum kreeg betekenis als handelsterp, die zich ontwikkelde tot een kern met stedelijke kenmerken. De bestuurlijke organisatie vertoonde aan het eind van de 15de eeuw overeenkomsten met die van een stad. De ontwikkeling tot stad heeft zich echter niet doorgezet. Tuinbouw werd later een belangrijke bestaansbron voor het dorp.

Bouwgeschiedenis en exterieur

Bij restauratiewerkzaamheden aan het kerkgebouw zo'n 35 jaar geleden zijn bij archeologische opgravingen sporen gevonden van een vroegmiddeleeuws houten kerkje. Ook werden tufstenen fragmenten aangetroffen van een kerk uit de 11de eeuw. Berlikum had nauwe banden met het in de nabijheid gelegen klooster Lidlum, vooral door de invloed van de 12de abt van het klooster, Eelco van Liauckema. Hij gaf de start voor de bouw van een nieuwe kerk, die in 1345 gereed kwam en gewijd was aan de heilige Michaël. Het was een grote kruiskerk met een stenen gewelf. Later werd er een toren met zadeldak aangebouwd. Bij genoemde opgravingen stuitte men ook op drie grafkelders uit de vorige kerk. De grootste daarvan was van de familie Hemmema, die een state aan de rand van het dorp bewoonde. In 1776 werd de kruiskerk, wegens de vervallen toestand waarin deze verkeerde, afgebroken.

De nieuwe kerk werd in 1777 ontworpen door de Harlinger houtkoopman en bouwmeester Willem Douwes, die twee jaar daarvoor de nieuwe kerk in zijn woonplaats had voltooid. Gekozen werd voor het principe van de centraalbouw. Willem Douwes maakte gebruik van een ontwerp voor een koepelkerk uit een toen veel geraadpleegd modellenboekwerk, dat in 1682 in Amsterdam werd uitgegeven door Symon Bosboom. De kerk werd gebouwd op een achthoekig grondplan met rechte en gebogen zijden. De hoge koepel met een leiendak werd bekroond door een open achtzijdige lantaarn met balustrade. De gevels hebben een kroonlijst met trigliefen. De hoofdingang is een zandstenen poortje met dorische pilasters en een gebogen fronton met het jaartal 1778. De aanbouw aan de zuidzijde dient als consistoriekamer. De kerk werd in 1779 voltooid en op 22 augustus van dat jaar in gebruik genomen.

De luidklok is nog afkomstig uit de zadeldaktoren. Deze oorspronkelijk kleine klok dateert uit 1593 en is gegoten door Wilhelm Wegenwart. De oude grote klok, gegoten door Jurjen Balthasar in 1663, kon niet mee verhuizen naar de koepeltoren en werd verkocht naar Mannheim.

De kerk onderging in de jaren 1972 – 1980 een grondige restauratie. In de periode 2000 – 2004 was een restauratie van de zolder, de klokkenstoel en de lantaarn noodzakelijk als gevolg van aantasting door de bonte knaagkever. De

zolder is in de zomer de kraamkamer voor de zeldzame meervleermuizen. Speciale voorzieningen zijn aangebracht om overlast tegen te gaan.

Interieur

Het interieur wordt overdekt door een koepelgewelf. De draagconstructie van het gewelf, het koepeldak en de lantaarn bestaat uit vier gemetselde en gepleisterde kolommen met daarop houten zuilen, die tot de koepel reiken. De kolommen staan op hardstenen basementen. De trekbalken van de kolommen naar de muren zitten ter hoogte van de gestukadoorde neoclassicistische kroonlijst. In het gewelf en de kapconstructie is relatief veel en zwaar hout verwerkt. De kerk is ingericht volgens het principe van de centraalbouw. De preekstoel neemt een centrale plaats in en de banken en stoelen zijn eromheen gegroepeerd. De inrichting kenmerkt zich door de Lodewijk XVI-stijl.

Bouwmeester Willem Douwes had enkele jaren daarvoor samengewerkt met de beeldhouwer-houtsnijder Johannes George Hempel, die houtsnijwerk had vervaardigd voor het interieur van de nieuwe kerk in Harlingen. De samenwerking werd in Berlikum voortgezet. Hempel verzorgde het snijwerk aan de preekstoel, het doophek en een herenbank in Lodewijk XVI-stijl.

De preekstoel heeft een kathedervormige kuip. De panelen, die van elkaar gescheiden zijn door lijsten met laurierblad, vertonen onder een draperie een aan een lint opgehangen ring, waarin en waaraan symbolen zijn weergegeven, terwijl onder op de panelen florale elementen ook een symbolische betekenis hebben. Op twee hoekpanelen, het voorpaneel en het zijpaneel zijn de symbolen weergegeven van voorjaar (vogelnestje en tulpen), zomer (korenaren, sikkel, peulvruchten en zomerbloemen), herfst (druiven en peren) en winter (schaatsen, schelpen en kweeperen). De versiering van de kanseldeur bestaat uit ganzenveren en boeken. In één daarvan staan aanwijzingen voor de predikant gegrift: *'Capittel Johan. 17, het 17de vers'* en *'Psalm 19 vers 8'*. De steun onder de Bijbellezenaar is gesneden als een mannelijke pelikaan, die zich in zijn borst pikt en met zijn bloed zijn jongen voert en zo het symbool is van de zichzelf opofferende liefde van Christus. De leuning van de trap is voorzien van snijwerk in de vorm van draperieën en bladslingers met rococo-achtige elementen. De preekstoel wordt gedomineerd door een fors klankbord. Het is, aansluitend bij het stucwerk in het interieur, versierd met een klassiek fries en het heeft een bekroning die uitloopt in een siervaas. De opengewerkte balusters van het doophek zijn, evenals de daarop staande siervazen, uitgevoerd in de neoclassicistische Lodewijk XVI-stijl. De lezenaar op het doophek heeft een steun in de vorm van een adelaar. De herenbanken met platte overhuiving onder de galerij tegenover de preekstoel zijn eveneens versierd met snijwerk van de hand van Hempel. De rechter bank heeft

opengewerkte balusters in de voorbank en verder bijzonder vormgegeven siervazen met familiewapens. In festoenen op de voorbank zijn maiskolven en druiventrossen gesneden, alsmede een dier, mogelijk een hond uit het wapen van de familie Hemmema.

Aan de orgelgalerij is een gedenkbord bevestigd, dat feiten uit de bouwgeschiedenis van de kerkgebouwen vermeldt. De afbeelding bovenaan het bord is een gefantaseerde voorstelling van de vorige kerk. In de zuidoostelijke muur, tussen de ingang en de preekstoel, is een viertal gedenkstenen aangebracht. Drie daarvan dragen het wapen van de toenmalige grietmansfamilie thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg. De grote steen vermeldt dat onder het bestuur van grietman Georg Frederik baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg en Evert Annes Nauta, als kerkvoogden van Berlikum, de kerk in 1779 werd voltooid, terwijl Jetse Meinerts (timmerman uit Berlikum) als opzichter bij het werk had gefungeerd. De middeleeuwse steen met afbeelding van een kerk en het Lam Gods houdt mogelijk verband met een oud wapen van Berlikum. De afbeelding komt ook voor op een

avondmaalsbeker en in het kerkzegel. Het tegenwoordige dorpswapen bevat eveneens deze voorstelling.

Uit behoefte aan meer zitplaatsen werd in 1856 de galerij gebouwd.

Rond het doophek ligt een aantal grafzerken die dateren uit de 17de en de 18de eeuw. Links naast het doophek ligt de zerk van Margaretha Hardenstein, overleden in 1625. Zij was de echtgenote van ds. Balthasar Stuyfsant, die van 1622 tot 1634 predikant was in Berlikum, en de moeder van Petrus Stuyfsant of Stuyvesant. Petrus of Peter bracht het via een loopbaan bij de West-Indische Compagnie tot directeur-generaal van de kolonie Nieuw Nederland, met als standplaats Nieuw Amsterdam, het latere New York, waar hij in 1672 overleed.

Orgel

Het orgel werd in 1780 gebouwd door Johannes Mitterreither uit Leiden. De grote bekronende vazen op de orgelkas en de vormgeving van de orgelgalerij komen overeen met de classisistische stijl van het kerkinterieur. In 1854 werd het orgel door Willem Hardorff uitgebreid met een bovenwerk. Verdere wijzigingen werden uitgevoerd in 1929 en 1949. Een uitgebreide restauratie in 1980 bracht het orgel terug in de oorspronkelijke toestand.

Het heeft de volgende dispositie:

Praestant (discant) 16'; Praestant 8'; Holpijp 8'; Quintadeen 8'; Octaaf 4'; Roerfluit 4'; Quintpraestant 3'; Superoctaaf 2'; Gemshoorn 2'; Flageolet 1'; Mixtuur 4-6 sterk; Cornet (discant) 4 sterk; Trompet (bas/discant) 8'; Dulciaan 8'.

Pedaal: aangehangen.

Klavieromvang: C-f³.

Pedaalomvang: C-d¹.

maart 2013

T.E. van Popta

Literatuur:

- ♣ Documentatie en informatie welwillend beschikbaar gesteld door de heer S. ten Hoeve, Nijland;
- ♣ Jan Jongepier, Vijf eeuwen Friese orgelbouw, Leeuwarden 2004.
www.berlikum.com / recreatie en cultuur / koepelkerk;
- ♣ <http://pkngemeenteberlikum.protestantsekerk.net/> Onze gemeente / Geschiedenis.